

Η ΜΕΘΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΣΤΟ ΔΡΑΜΑ «ΚΑΛΙΓΟΥΛΑΣ» ΤΟΥ Α. CAMUS*

Ο Καμύ το 1938 γράφει το θεατρικό έργο *Καλιγούλας*, δράμα που γνωρίζει το θρίαμβο όταν παίζεται (το 1945, με πρωταγωνιστή το νεαρό φίλο του Ζεράρ Φιλίπ). Η επιτυχία του έργου έρχεται σε μια στιγμή δύσκολη, σε μια εποχή κατά την οποία οι «φιλοσοφίες του παραλόγου» κατηγορούνται από τις δύο πλευρές, τη χριστιανική και τη μαρξιστική, διότι δήθεν προσφέρουν στην ανθρωπότητα ένα «άλλοθι παραίτησης, εγκατάλειψης».

Το παράλογο, κατά τον Καμύ, είναι το χάσμα ανάμεσα σ' ό,τι δεν δικαιολογείται και στο μάταιο, μα δυνατό πόθο του ανθρώπου για σαφήνεια. Το παράλογο ισχύει και για τον άνθρωπο και για τον κόσμο. Είναι το μόνο που τους συνδέει. Το να ζεις σημαίνει πως κάνεις να ζει το παράλογο· το κάνεις να ζει, δηλαδή το αντιμετωπίζεις. Κατά το γάλλο φιλόσοφο, το παράλογο δεν οδηγεί στην παραίτηση ή την αυτοκτονία, αφού ο άνθρωπος μπορεί, στην ίδια την καρδιά της αταξίας που τον περιβάλλει, να ρυθμίσει την περιπέτειά του και να την καταστήσει άξια να τη ζει.¹

Στο δράμα *Καλιγούλας*, ο νεαρός αυτοκράτορας, αφού έχει χάσει την αδελφή του, τη γυναίκα με την οποία ήταν βαθειά ερωτευμένος, εξαφανίζεται, κι όταν επιστρέφει, η συμπεριφορά του έχει αλλάξει εντυπωσιακά. Εκ πρώτης όψεως φαίνεται να έχει παραφρονήσει. Έχει κεραυνοβοληθεί όχι μόνον από το θάνατο της αδελφής του, αλλά, κυρίως, απ' τον θάνατο καθ' αυτόν. Εξομολογείται στον έμπιστό του ότι περιπλανήθηκε πολύ προσπαθώντας ν' αποκτήσει τη σελήνη, αλλά δεν το κατόρθωσε. Νιώθει πιο λογικός από ποτέ, αισθάνεται όμως ξαφνικά την ανάγκη της απόκτησης του αδύνατου (του μη πραγματοποιήσιμου), αφού τα πράγματα, όπως έχουν, δεν τον ικανοποιούν. «Αυτός ο κόσμος» λέει ο ήρωας, «όπως είναι φτιαγμένος, δεν είναι υποφερτός. Χρειάζομαι λοιπόν την σελήνη, ή την ευτυχία ή την αθανασία, κάτι που ίσως είναι παράδοξο, αλλά δεν ανήκει σ' αυτόν τον κόσμο». Κι ακόμα: «Μα τι είναι ο έρωτας; Τίποτα σπουδαίο. Αυτός ο θάνατος δεν είναι τίποτα, στ' ορκίζομαι. Είναι μόνο το σημάδι μιας αλήθειας που μου καθιστά τη σελήνη αναγκαία. Είναι μια αλήθεια πολύ απλή, πολύ σαφής, λίγο ανόητη, αλλά δύσκολη να την ανακαλύψεις και δυσβάσταχτη: οι άνθρωποι πεθαίνουν και δεν είναι ευτυχισμένοι».² Ο Καμύ στο *Μύθο του Σισύφου* (δοκίμιο πάνω στο

παράλογο) γράφει πως ο άνθρωπος ποθεί ευτυχία και λογική και το παράλογο γεννιέται απ' την αντίφαση που υπάρχει μεταξύ του πόθου του ανθρώπου και της παράλογης σιωπής του κόσμου.³

Ο Καλιγούλας δεν μπορεί πια να βρει την γαλήνη. Όλα γύρω του είναι ένα ψέμμα κι ο ίδιος επιθυμεί και έχει τα μέσα να επιβάλει σ' όλους την αλήθεια του. Με τη δύναμη που αντλεί απ' την απόλυτη εξουσία του, θα πολεμήσει ενάντια στο παράλογο. Δεν θ' ανεχθεί πια να παραλύουν οι άνθρωποι από μια εσφαλμένη λογική. «Ο κόσμος είναι χωρίς σημασία, κι όποιος το αναγνωρίζει, κερδίζει την ελευθερία!... Πηγαίνετε ν' αναγγείλετε στη Ρώμη ότι επί τέλους τής αποδίδεται η ελευθερία και ότι μαζί μ' αυτήν αρχίζει μια μεγάλη δοκιμασία»,⁴ λέει ο ήρωας. Και πράγματι, η κατάσταση γίνεται όλο και απειλητικότερη όλο και τρομακτικότερη, αφού ο Καλιγούλας θ' αποδεικνύει και θα επιδεικνύει την ελευθερία του με ενέργειες πρωτοφανείς. Αποφασίζει, για παράδειγμα, πως για ν' αυξηθεί ο κρατικός θησαυρός, θα πρέπει οι πλούσιοι πατρίκιοι ν' αποκληρώσουν τα παιδιά τους, να κληροδοτήσουν με διαθήκη τα υπάρχοντά τους στο κράτος και στη συνέχεια να φονευθούν. Κι αυτό, διότι «αν το θησαυροφυλάκιο έχει σημασία, τότε η ανθρώπινη ζωή δεν έχει».⁵ Ο ήρωας επιδίδεται με ζήλο – αλλά και επιφανειακή απάθεια – σε μια κούρσα παρόλγων και απαράδεκτων πράξεων. Εξοντώνει αναίτια συγκλητικούς, προστάζει να εκτελεσθεί ο πατέρας του αγαπημένου του φίλου, ατιμάζει γυναίκες πατρικίων, υποβάλλει τους ίδιους τους πατρίκιους σε κάθε είδους εξευτελισμό (χωρίς αυτοί να έχουν περιθώρια αντίδρασης, αφού αυτό θα το πληρώσουν με τη ζωή τους). Ο Καμύ γράφει στον *Επαναστατημένο άνθρωπο*: «Στον καιρό των ιδεολογιών πρέπει να ρυθμίσουμε τη δράση μας σύμφωνα με το έγκλημα. Αν το έγκλημα έχει τους λόγους του, η εποχή μας κι εμείς οι ίδιοι έχουμε κάποια σημασία. Αν δεν τους έχει, ζούμε μέσα στην τρέλλα και δεν υπάρχει άλλη διέξοδος παρά ή ν' αποκτήσουμε κάποια σημασία ή να παραιτηθούμε».⁶

Κι ενώ ο Καλιγούλας σκορπά τον τρόπο ενεργώντας μ' αυτή την παράλογη «λογική» του, η οποία του αποδίδει, όπως ο ίδιος νομίζει, την ελευθερία του, δύο άνθρωποι βρίσκονται πλάι του και τον στηρίζουν: ο φίλος του Ελικόνιος και η πιστή του ερωμένη Καϊζονία. Στον Ελικόνιο ο Καλιγούλας έχει αναθέσει να του φέρει τη σελήνη με τη βοήθειά του θέλει να φθάσει στο αδύνατο. Οι δύο συμπαραστάτες του ήρωα δεν συναινούν λογικά σ' όλες αυτές τις παράλογες και απάνθρωπες ενέργειες στις οποίες προβαίνει ο αυτοκράτορας, μέσα στην αχαλίνωτη μέθη εξουσίας που τον διακατέχει· και οι δύο τους τον νιώθουν μέχρι ενός σημείου μόνον, απλώς τους είναι αδύνατο να τον διαγράψουν συναισθηματικά, διότι και οι δύο τον αγαπούν άνευ όρων.

Η Καιζονία επιχειρεί, με μοναδικό μέσο την αγάπη της, να τον κάνει ν' αντιληφθεί πως αξία δεν έχει μόνο το αδύνατο, αλλά κι αυτό που βρίσκεται μέσα στο μέτρο του δυνατού. Ο συγγραφέας, στον *Επαναστατημένο άνθρωπο* γράφει πως «αντί να φονεύουμε και να πεθαίνουμε, για να δημιουργήσουμε το είναι που δεν είμαστε, μπορούμε να ζούμε και να δίνουμε ζωή για να δημιουργήσουμε αυτό που είμαστε». ⁷ Ο Καμύ λέει πως ο άνθρωπος είναι το μόνο πλάσμα που αρνείται να είναι αυτό που είναι και το θέμα είναι να μάθουμε αν αυτή η άρνηση δεν μπορεί παρά να οδηγήσει στην καταστροφή των άλλων...

Για τον γάλλο φιλόσοφο, ο μεταφυσικός επαναστάτης, όπως είναι ο Καλιγούλας στην προκειμένη περίπτωση, είναι οπωσδήποτε βλάσφημος· και είναι βλάσφημος πρώτα απ' όλα στο όνομα της τάξης. Καταγγέλλει το Θεό σαν τον πατέρα του θανάτου και σαν το μεγαλύτερο σκάνδαλο. Είναι προκλητικός και μιλά για το Θεό σαν ίσος προς ίσο· η πολεμική αυτή εμψυχώνεται απ' την επιθυμία της νίκης. Ο Καμύ πιστεύει πως «Αφού ανατραπεί ο θρόνος του Θεού, ο στασιαστής θ' αναγνωρίσει ότι αυτή τη δικαιοσύνη, την τάξη και την ενότητα, που μάταια ζητούσε στην προηγούμενη κατάστασή του, μπορεί τώρα να τις δημιουργήσει με τα ίδια του τα χέρια κι έτσι να δικαιώσει την καθαίρεση του Θεού. Τότε θ' αρχίσει μια απελπισμένη προσπάθεια για να ιδρύσει ακόμα κι στ' όνομα του εγκλήματος, αν χρειάζεται, το βασίλειο των ανθρωπών». ⁸ Ο Καλιγούλας δηλώνει ότι, μια και το πεπρωμένο είναι ακατανόητο, έχει γίνει αυτός ο ίδιος πεπρωμένο. Έχει πάρει το ανόητο και παράδοξο πρόσωπο των θεών. Όπως ο ίδιος διατείνεται, με τον τρόπο αυτό, κάνει ένα ακόμα βήμα προς τη δύναμη και την ελευθερία, αφού αποδεικνύει στους δόλιους θεούς πως ένας άνθρωπος, αν διαθέτει τη θέληση, μπορεί να ασκήσει, χωρίς μαθητεία, το γελοίο τους επάγγελμα. Εξ άλλου, κατά τη γνώμη του, ένας μόνο τρόπος εξομοίωσης προς τους θεούς υπάρχει: να είσαι απλώς εξ ίσου άσπλαγχνος μ' αυτούς». ⁹

Αυτή η ξέφρενη, παράλογη ελευθερία, απ' την οποία έχει «μεθύσει» ο Καλιγούλας, τρομάζει τους γύρω του, ακόμη κι αυτούς που τον αγαπούν και προσπαθούν να τον επαναφέρουν σε μια ήρεμη «λογική». Η ερωμένη του Καιζονία δεν παύει να ελπίζει σε μια μεταστροφή του αυτοκράτορα: «Μπορεί να είναι τόσο ωραίο», του λέει, «να ζεις και ν' αγαπάς μέσα στην αγνότητα της ψυχής σου». ¹⁰ Εκείνος όμως έχει πάρει ένα δρόμο χωρίς επιστροφή: την ευτυχία τη διακρίνει μόνο μέσα στην ελευθερία που νιώθει με τις καταστροφές και τους φόνους που προκαλεί. Για τους γύρω του είναι ακατανόητο, πώς μπορεί να είναι ευτυχία αυτή η φοβερή ελευθερία. Ο νεαρός ποιητής Σκιπίων, του οποίου τον πατέρα έχει φονεύσει ο Καλιγούλας, απέναντι στον απάνθρωπο λυρισμό του αυτοκράτορα, αντιτάσσει το λυρισμό της φύσης,

«της συμφωνίας γης και ποδός». Ο ποιητής γνωρίζει ότι ο θάνατος, που συνέτριψε την ψυχή του φίλου του, και που αυτός τον επικαλείται ως αιτία των πράξεών του, είναι συναφής με τη ζωή, *είναι* η ζωή. Κι αν ο Σκιπίων επαναστατεί κατά του τυράννου, δεν είναι μόνον διότι του στέρησε τον πατέρα του, αλλά διότι ρυπαίνει με άχρηστους, ιερόσυλους και βρώμικους θανάτους τον μεγάλο Θάνατο που δίνει το βάρος και το μέτρο του στον άνθρωπο. Κι αν ο αυτοκράτορας θέλει ν' ασκεί μια εξουσία που ν' αντισταθμίζει την ανοησία και το μίσος των θεών, ο ποιητής τού επισημαίνει ότι το μίσος δεν αντισταθμίζει το μίσος και ότι η εξουσία δεν αποτελεί λύση. Ο Καλιγούλας θεωρεί το φίλο του αγνό μέσα στο καλό, όπως ακριβώς και τον εαυτό του αγνό μέσα στο κακό.

Η αλήθεια του Καλιγούλα έχει επηρεάσει και τον πατρίκιο Χαιρέα, ο οποίος όμως διαφωνεί μαζί του, εν ονόματι μιας Τάξης ανώτερης. Γι' αυτόν τα πράγματα είναι σαφή: γεννήθηκε τυχαία, όπως όλοι, σ' ένα κόσμο παράλογο και επέλεξε να ζήσει μέσα σ' αυτόν και να του δώσει ένα νόημα. Έχει ανάγκη «να ζήσει και να είναι ευτυχής» όπως λέει. Και συνεχίζει: «Νομίζω ότι δεν μπορούμε να κάνουμε ούτε το ένα ούτε το άλλο, ωθώντας το παράλογο σ' όλες του τις συνέπειες». ¹¹ Ο πατρίκιος εν ονόματι της τάξης δεν αποδέχεται τον απάνθρωπο λυρισμό του αυτοκράτορα, σύμφωνα με τον οποίο η ανθρώπινη ζωή είναι ένα τίποτα. Κι αυτό που θεωρεί τρομακτικό και ανυπόφορο είναι ότι, με τη «λογική» του αυτοκράτορα, χάνεται το νόημα της ζωής και εξαφανίζεται ο λόγος ύπαρξης του ανθρώπου. Δεν μπορεί να ζει όμως κανείς χωρίς λόγο. Ο Αλμπέρ Καμύ στο *Μύθο του Σισύφου* γράφει πως «ο άνθρωπος που αποκτά συνείδηση του παραλόγου μένει για πάντα δεμένος μ' αυτό. Ο άνθρωπος που δεν ελπίζει κι έχει συνείδηση τού ότι δεν υπάρχει ελπίδα, δεν ανήκει πια στο μέλλον. Έτσι συμβαίνει κατά κανόνα. Αλλά συμβαίνει επίσης να προσπαθεί να ξεφύγει απ' τον κόσμο που δημιουργήσε ο ίδιος». ¹²

Ο Καλιγούλας, μέσα στη μέθη της ελευθερίας που τον έχει κυριεύσει, βλέπει πως με την εξουσία είναι δυνατό το αδύνατο και πως η ελευθερία του στο εξής δεν έχει σύνορα. Είναι ο μόνος μέσα στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία που είναι ελεύθερος, αφού έχει αντιληφθεί πως ο κόσμος αυτός δεν έχει καμία σημασία. Θέλει ν' αλλάξει την πορεία των άστρων και αυτό που επιθυμεί είναι ανώτερο απ' τους θεούς: είναι το βασίλειο του αδύνατου. Ν' αλλάξει την τάξη των πραγμάτων, να δύει ο ήλιος στην ανατολή, οι άνθρωποι να μην πεθαίνουν πια, να ενώσει τον ουρανό με τη θάλασσα, να αναμίξει την ασχήμια με την ομορφιά, να κάνει ν' αναπηδήσει το γέλιο απ' τον πόνο. Όταν το αδύνατο θα βρίσκεται στη γη και η σελήνη στα χέρια του, τότε κι ο ίδιος θ' αλλάξει, όπως και ο κόσμος, και επί τέλους οι άνθρωποι δεν θα πεθαί-

νουν, και θα είναι ευτυχείς. Και ενώ ο Καλιγούλας έχει πληροφορηθεί πως απειλείται η ζωή του από συνωμοσία, το μόνο που τον απασχολεί είναι η απόκτηση της σελήνης· ομολογεί, ωστόσο, πως κάποτε, μια αυγουσιάτικη νύχτα, την είχε αποκτήσει για λίγο, όταν εκείνη με ανάλαφρη πορεία, λαμπερή, τον είχε βρει στο κρεβάτι του.

Στο τέλος του δράματος, όταν ο αυτοκράτορας έχει στραγγαλίσει την πιστή του ερωμένη – προκειμένου να βρει την αιώνια μοναξιά – συνειδητοποιεί πως ο φόνος δεν είναι λύση. Κοιτάζεται στον καθρέφτη και βλέπει έναν ένοχο *ακόμα*, μέσα σ' ένα κόσμο γεμάτο από ενόχους. Ο Καλιγούλας δεν κατάφερε ν' αποκτήσει τη σελήνη και οι συνωμότες πλησιάζουν... Τότε μονολογεί μπροστά στον κραθέφτη του: «Γνωρίζω πάντως πως θα ήταν αρκετό να υπάρχει το αδύνατο. Το αναζήτησα στις εσχатиές του κόσμου και στα όρια του εαυτού μου... Δεν πήρα το δρόμο που έπρεπε, δε φθάνω πουθενά. Η ελευθερία μου δεν είναι η σωστή».¹³ Ο ήρωας φονεύεται απ' τους συνωμότες, αφού προηγουμένως έχει σπάσει τον καθρέφτη του.¹⁴ Οι τελευταίες του λέξεις: «Είναι ακόμα ζωντανός!». ¹⁵

Ο ίδιος ο Αλμπέρ Καμύ γράφει για τον Καλιγούλα: «Ο Καλιγούλας είναι ένας άνθρωπος, τον οποίο το πάθος της ζωής οδηγεί στη μανία καταστροφής, ένας άνθρωπος ο οποίος, από πίστη στον εαυτό του, δεν έχει πίστη στον άνθρωπο. Αρνείται όλες τις αξίες. Αλλά αν η αλήθεια του είναι να αρνείται τους θεούς, η πλάνη του είναι να αρνείται και τους ανθρώπους. Δεν αντιλήφθηκε πως δεν μπορεί κανείς να καταστρέφει τα πάντα, χωρίς να καταστραφεί ο ίδιος. Είναι η ιστορία της πιο ανθρώπινης και πιο τραγικής πλάνης».¹⁶

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Ομιλία που έγινε κατά το Πολιτιστικό Διήμερο της εταιρείας «ΚΑΝΘΑΡΟΣ» με θέμα Η ΜΕΘΗ (Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Ν. Ηρακλείου, 3 και 4 Δεκεμβρίου 1995)

1. Βλ. Α. CAMUS, *Ο μύθος του Σισύφου*, Αθήνα, Μπουκουμάνη, 1973, σσ. 30,40.
2. Α. CAMUS, *Caligula*, Paris, Gallimard, 1958, σ. 26.
3. *Ο Μύθος του Σισύφου*, σ. 37.
4. *Caligula*, σ. 38.
5. *Αυτ.*, σ. 34.
6. Α. CAMUS, *Ο Επαναστατημένος άνθρωπος*, Αθήνα, Μπουκουμάνη, 1971, σσ. 18-19.
7. *Αυτ.*, σ. 314.
8. *Αυτ.*, σσ. 40, 41, 42.
9. *Caligula*, σ. 94.
10. *Αυτ.*, σ. 142.
11. *Αυτ.*, σ. 109.
12. *Ο μύθος του Σισύφου*, σσ. 41-42.
13. *Caligula*, σ. 149.
14. Ο Καμύ γράφει στον *Επαναστατημένο άνθρωπο* (σ. 24): «Το παράλογο που ισχυρίζεται ότι εκφράζει τον άνθρωπο μέσα στη μοναξιά του, τον κάνει να ζει με κάποιο τρόπο μπροστά σ' ένα καθρέφτη».
15. *Cal.*, σ. 150.
16. Βλ. Morvan LEBESQUE, *Camus*, Paris, Ecrivains de toujours / Seuil, 1963, σ. 60.

RÉSUMÉ

Elsi Baconicola-Yiama, *L' Ivresse de la Liberté dans le drame Caligula d' Albert Camus*

L' empereur Caligula, après la mort de la femme qu' il aimait, sent que le monde, tel qu' il est, n' est pas supportable. Il trouve que tout, autour de lui, est mensonge; lui, il veut qu' on vive dans la vérité. Alors, possédant le pouvoir dit absolu, l' empereur s' en sert pour lutter contre l' absolu de l' absurde. Puisque tout est absurde en haut, il créera l' absurde en bas, c' est-à-dire la liberté: «Ce monde est sans importance et qui le reconnaît conquiert la liberté!...» Mais bientôt la quête de la liberté par l' absurde suscite une révolte plus puissante que celle qui la motivait. Et vient le moment où Caligula, même dans l' absolu, a tort. Camus dit à propos de Caligula: «Caligula est un homme que la passion de vivre conduit à la rage de destruction, un homme qui, par fidélité à soi-même est infidèle à l' homme. Il récuse toutes les valeurs. Mais si sa vérité est de nier les dieux, son erreur est de nier les hommes. Il n' a pas compris qu' on ne peut tout détruire sans se détruire soi-même. C' est l' histoire de la plus humaine et de la plus tragique des erreurs.